

De Marke

Berichten over het oude Beekbergen,
Brummen, Eerbeek, Hall, Klarenbeek, Loenen

september 2000

1133-316 P-B-S-1-S

De Marke

Orgaan van de Oudheidkundige Vereniging De Marke, met als werkgebied Beekbergen, Brummen, Eerbeek, Hall, Klarenbeek, Loenen

25^e jaargang, september 2000

Redacteur: Piet Willemsens, Stationsweg 6,
6971 BX Brummen. 0575-562 571
E-mail: Piet.Willemsens@12move.nl

Samenstelling van het bestuur

H.W.van Harreveld;
Tuinstraat 59, 6971 BH Brummen, (*kandidaat*)-voorzitter
tel. 0575-561 005
R.W.P.de Vries, H.A.Grizzellstraat 21
6961 DN Eerbeek; 0313-651 033; *secretaris*
J.Zengerink, Rhienderensestraat 53
6964 BH Hall; 0313-651 960; *penningmeester*
W.T.M.Klomp, Langschoten 71
7371 EP Loenen; 055-505 2276; *bibliothecaris*
M.van Zadelhoff-Ruumpol, Loenenseweg 150
6961 CT Eerbeek; 0313-651 724
J.R.B.W.Krepel, Vijverweg 2
7382 BV Klarenbeek; 055-301 1330
A.van Bodegom, Wilhelminastraat 12
6971 AK; Brummen; 0575-561 323

INHOUDSOPGAVE

	Pag.
• Ter inleiding, door de redacteur	3
• Excursie De Marke, <i>Dick Ploos van Amstel</i>	4
• De Woeste Hoeve, <i>W. Venema</i>	6
• Kijk op indeling Marke-gebied, <i>Arie van Bodegom</i>	12
• Oorlogsverhaal achter monumentale spiegel, <i>PW</i>	15
• Van Lovenen tot Leuvenheim, <i>Stan Dekker</i>	17
• De Pothof, nieuwe buurt op historische boerderij <i>PW</i>	25
• De Hooze Bank van het Veluws Landgericht, <i>W. Venema</i>	30

TER INLEIDING

In de afgelopen jaren verscheen dit blad eens per jaar. Nu ligt het tweede voor! Het ligt aan u, de lezer, of er in 2000 nog een derde nummer komt. Het is een kwestie van meer kopij inzenden!

De Marke van deze keer is weer heel *divers* van aard, ook aardrijkskundig gezien. Het strekt zich uit van Leuvenheim tot Beekbergen. Prima verhalen, maar we zien graag ook wat meer korte stukjes, wel met een fotootje erbij. Over een "monumentje" in uw buurt, bijv. een eerste steen in een heel oud huis. Zoiets kan toch iedereen! Of een stukje oude notulen over een belangwekkende of lachwekkende aangelegenheid. Het grote werk laten we dan maar

Foto voorpagina

Deze oude boerderij behoort bij het artikel van Stan Dekker, *Van Lovenen tot Leuvenheim*. Het bijschrift luidt als volgt:
De *Kijkover*, B191, later Schansweg 5, gezien van de achterkant. Werd voor het eerst gemeld in 1735, maar is zeker van veel oudere datum geweest. In verband met plannen rond de N348 werd de *Kijkover* in 1968

over aan mensen als Stan Dekker, die Leuvenheim heel diep heeft omgespit, en daar mooie dingen heeft gevonden. Die zijn in een boek neergelegd; in dit blad gaat Dekker met name in op de technieken en bronnen die hij voor het onderzoek heeft gebezigd. Heel leerzaam!

De Marke wil niet alleen de historie van het gebied belichten, maar een enkele keer ook de actualiteit, als het om onze vereniging gaat. In dit opzicht brengt Dick Ploos van Amstel een voortreffelijke bijdrage door fris-van-de-lever verslag over het jaarlijks uitstapje, ditmaal naar Münster. PW

afgebroken. Het zal als zoveel uitkijkposten met dezelfde naam ook dienst gedaan hebben als waarschuwingspost voor hoog water en vreemde indringers van over de IJssel. Bij Leuvenheim was de IJssel in het verleden doorwaadbaar. Vanaf 1920 werd de *Kijkover* bewoond door de familie Karmiggelt (foto Lether).

EXCURSIE DE MARKE

op 9 september naar Münster

Het is een goede gewoonte geworden van de Oudheidkundige Vereniging de Marke, het najaars- en winterseizoen te beginnen met een excursie. Zo ook op zaterdag 9 september jl. Deze keer werd door ca. 56 leden-excursiedeelnemers het Münsterland bezocht met zijn talrijke Wasserburgen ; kastelen en buitenhuizen, omgeven door een slotgracht of liggend in de bocht van een riviertje. Deze grotere en kleine burchten werden meestal in opdracht van lage en hogere adel en geestelijkheid gebouwd. De bisschoppen van Münster speelden, naast hun kerkelijke functie, ook een belangrijke wereldlijke rol.

Het gezelschap, komend uit Beekbergen, Loenen, Eerbeek en Brummen reed met een geweldig grote bus over Aalten en Bocholt, net over de grens, richting Münster. Alleen al het pastorale boerenlandschap, waar we vanuit de bus over de maisvelden kijkend van genoten hebben, is een bezoek

meer dan waard. Toch had het Genootschap er verstandig aan gedaan de tocht te beperken tot het zuidelijke deel van het Münsterland en het aantal Burchten en Buitens te beperken tot vier, waardoor een speciale gast wat meer de gelegenheid kreeg zijn verhaal te doen. We hadden nl. het voorrecht de heer J. Berends uit Doetinchem als gids te hebben. Deze Schoolmeester (eigen woorden) heeft ons heel veel verteld van dit deel van Nordrhein-Westfalen, vanuit zijn rijke kennis van cultuur en historie van dit gebied. Zo bezochten we het kasteel Hülshoff, even ten westen van de stad Münster. Hier werd op 10 januari 1797 Annette von Droste Hülshoff geboren, de wel meest bekende vrouw uit Westfalen, schrijfster-dichteres, kortom cultuurdraagster van haar tijd.

Omstreeks het middaguur werd de tocht voortgezet naar het Zuiden, richting Noordrand van het Ruhrgebied, naar het

kasteel Nordkirchen, ongeveer zo groot als het Loo en het Westfaalse *Versaille* genoemd. Alleen het bezichtigen van de grote stijtuinen vergt al uren. Vlak bij dit grote kasteel ligt Burg Vischering. Afhanke-lijk van persoonlijke smaak, is dit misschien het aardigste kasteel. Het geldt in ieder geval als het voorbeeld van een heel romantische, typisch middeleeuwse Wasserburg uit het Münsterland. Een wandeling om het door oude bomen en slotgracht omgeven huis met fraaie tuin en oude watermolen, was de moeite waard.

Van hier uit naar het westen richting Nederlandse grens bezochten we tot slot in het stadje Lembeck het Schlos Lembeck. Hier namen we deel aan een rondleiding door de vertrekken met fraaie inrichting en konden tot slot ook hier nog een wandeling door mooi

verzorgde tuinen maken. Via Raesfeld, Bocholt en Aalten vond de terugreis plaats.

Een woord van waardering tot slot voor de chauffeur van de bus, die dit gevaarte op voor ons aangename, veilige en vakbekwame wijze bestuurde, daardoor het gezelschap in staat stellend vanaf smalle landwegen het landschap te overzien.

Wie zei er dat *geschiedenis* saai en vervelend was? Wilt u wat meer weten of een lezing, dia-avond bijwonen of deelnemen aan een studieproject op historisch-heimkundig gebied, dan kunt u te allen tijde contact opnemen met het secretariaat van de Oudheidkundige Vereniging - de Marke-, t.w. de heer R.W.P.de Vries, telefoon (0313) 651033 te Eerbeek.

Dick Ploos van Amstel

De Woeste Hoeve

W. Venema, Beekbergen

Romantische plek.

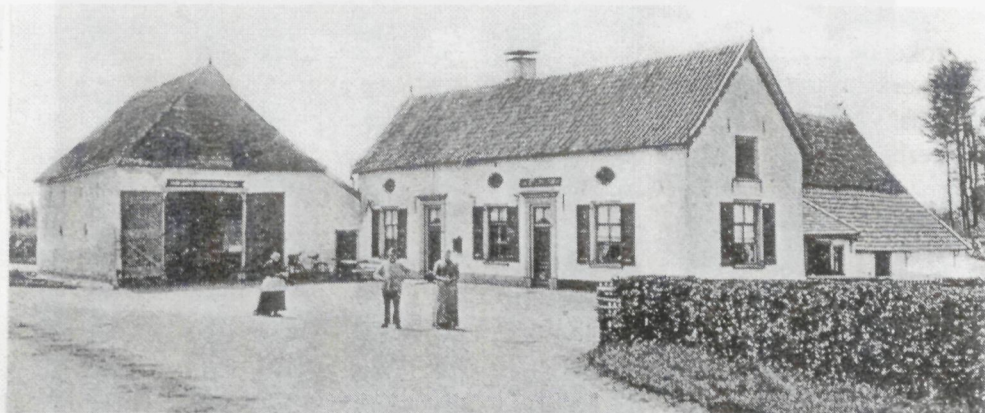
Zoals bekend is de Woeste Hoeve een café-restaurant aan de oude Arnhemseweg ten zuiden van Beekbergen, tegenwoordig is het bedrijf beperkt toegankelijk.

Afgezien van het geraas van de op enige afstand lopende autosnelweg A 50, ligt de Woeste Hoeve daar aan een tamelijk rustige weg net als vroeger heel romantisch.

Het gebouw staat in de lengterichting langs de weg. Vroeger konden paard en wagen zo de doorrijshuur (overdekte doorreed) binnenrijden. Het paard kreeg haver en water en de koetsier ging in het café iets gebruiken. Dat verblijf van de koetsier duurde wel eens lang. Hij keek dan te diep in het glaasje. Op de weg naar huis viel hij soms in slaap, maar dat was geen bezwaar volgens het vrolijk op school geleerde lied: *Een karretje op de zandweg reed*, want het paard wist de weg! Kom daar nu eens om. Een auto is tegenwoordig in vergelijking met een paard maar een stom ding.

De zogenaamde *doorreed* is nu het café-restaurantgedeelte. Voorlangs het gebouw is een oude klinkerweg aanwezig, vermoedelijk een rudimentair overblijfsel van de vroegere straatweg van Arnhem naar Apeldoorn. De Arnhemseweg of ook wel de Apeldoornseweg was de noord-zuidweg. Maar er was vroeger ook een doorgaande oost-westweg. Aan de noordkant van de Groenendaalseweg loopt bij het voormalige tolhuisje een Middeleeuwse zandweg met bomen naar beneden. Deze zandweg met aan het begin aan weerszijden heuvelruggen wordt nu doorsneden door de autosnelweg A 50, maar de weg liep vroeger vlak voor het café de Woeste Hoeve langs. Het café lag dus vroeger op een kruispunt van wegen, zodanig dat je er direct voorlangs liep en in het café naar binnen kon kijken of je kwam er vlak langs.

Op de gevel van het café-restaurant staat het jaartal 1771. De omgeving van de Woeste Hoeve is een historische plek met veel menselijk leed. Achtereenvolgens hebben zich onder meer

Oude opname van de Woeste Hoeve, namelijk van 1935 (Collectie Hali, Beekbergen)

de volgende gebeurtenissen
voorgedaan.

Legendarisch drama- 2 doden

Vóór 1771 stond op de plek van de Woeste Hoeve ook reeds een hoeve. Er was vroeger in de omgeving meer bewoning dan nu. Voordat de autosnelweg A 50 gereed was, stond er nog een voormalig klein schoolgebouwtje aan de Arnhemseweg. De kinderen uit de omgeving konden daar vroeger naar school. Wat gebeurde er voor 1771? Er bestaat hierover een legendarische verhaal. In de hoeve woonden twee ongetrouwde broers. Ze waren overgebleven, zoals vroeger op boerderijen wel meer voorkwam. De twee broers, die niet zo geweldig goed met elkaar konden opschieten, besloten dat ze een vrouwelijke hulp

moesten hebben. Deze kwam en daarmee werd de kiem gelegd voor een nog grotere verwijdering tussen de broers. De oorzaak was dat ze allebei met de dienstmaagd wilden trouwen! Er kon evenwel maar met één van de broers worden getrouwd en dat gebeurde dan ook. De andere broer was vreselijk jaloers en begon z'n broer te haten. Tijdens de eerste huwelijksnacht van het echtpaar stond die broer om middernacht op en stak het rieten dak van de hoeve in brand. In een ogenblik greep het vuur om zich heen en brandde de hoeve af. De pasgehuwden zagen geen kans aan de vuurzee te ontsnappen en kwamen om. De dader vluchtte over de toen nog aanwezige uitgestrekte heidevelden naar de onzalige bossen in de buurt van Rheden. Daar in die bossen zou hij zijn gepakt. De hoeve was een

rokende puinhoop. Zoals op de voorkant van de Woeste Hoeve staat vermeld, is deze in 1771 herbouwd.

Moord - 1 dode - moordenaar in Woeste Hoeve.

Op 2 december 1876 is nabij de Woeste Hoeve vermoord: Elisabeth Gerritsen, echtgenote van Jan Wilbrink te Beekbergen. De ouders van Elisabeth Gerritsen woonden op Terlet. Zij bracht op die tweede december 1876 een bezoek aan haar ouders, omdat haar broer ziek was. Toen ze terug wilde, bleef de postkoets uit. Het wachten duurde haar te lang en ze besloot alvast lopend op weg te gaan naar Beekbergen. De koets zou haar vanzelf inhalen. Tussen de Woeste Hoeve en het dorp Beekbergen is zij vermoord!

Volgens de overlevering zou de moordenaar zijn gepakt op de zolder van de doorrijshuur (nu restaurantgedeelte) van de Woeste Hoeve. Haar man Jan Wilbrink bleef achter met zijn vijfjarige zoon en een zes weken oude baby.

Luchtbeschietingen - 40 doden

Na de luchtlandingen op zondag, 17 september 1944, moest de stad Arnhem op last van de Duitsers, ingaande 23 september 1944 binnen 3 dagen worden ontruimd. Meer dan 80 000 mannen, vrouwen en kinderen moesten een goed heenkomen zoeken. Een

groot deel is langs de Woeste Hoeve getrokken richting Beekbergen en Apeldoorn.

In een notitie van de commissie herinneringstocht staat onder meer: "Met alles wat maar rijden kon, hoe gammel ook, ging men lopend op weg. Een afstand afleggend, welke voor mensen in de kracht van hun leven al moeilijk zou zijn, werd voor velen tot een hel. Voor zwangere vrouwen, grijsaards, moeders met kinderen op de arm en voor velen, die de littekens van de achter hen liggende oorlogsjaren met zich droegen, was het te veel. Mensen overleden aan de kant van weg. Kinderen werden geboren. Hulp kwam onder meer van boeren uit de omgeving, die de evacués met platte wagens vanaf de Woeste Hoeve, waar ze waren gestrand, ophaalden. Dat heeft veel leed kunnen verzachten en waarschijnlijk mensenlevens gered.

Duitse militaire colonnes bevonden zich tussen de onafzienbare mensenmassa. Dat had tot gevolg dat Spitfires aanvallen vanuit de lucht uitvoerden. Spitfires waren Engelse jachtvliegtuigen, die onder meer met machinegeweren op voertuigen en alles wat bewoog schoten. Op 26 september

Het vroegere monument vanwege de 117 gefusilleerden. In 1995 vervangen door een geheel ander monument (Collectie Hali, Beekbergen)

1944 werden bij Klein Groenendaal (ten zuiden van de Woeste Hoeve) en op de Arnhemseweg even ten zuiden van De Smittenberg te Beekbergen in totaal 40 vluchtelingen en ook een aantal vrijwilligers, die hulp boden, tengevolge van deze luchtaanvallen gedood. Verder waren er honderden gewonden. Er werden elf paarden gedood of zodanig verwond, dat ze moesten worden afgemaakt

Duitse terreur - 117 doden

Elk jaar wordt op of omstreeks 8 maart bij het monument ongeveer tegenover de Woeste Hoeve een sobere en stijlvolle plechtigheid gehouden. Vlak voor de bevrijding van ons land werden daar op 8 maart 1945 bij wijze van represaille 117 gevangenen doodgeschoten. De jongste was 17 jaar. Hij was ondergedoken, maar werd verraden. De jongen werd gevangen genomen en in de vroege ochtend van 8 maart 1945 bij de Woeste Hoeve dood-

geschoten, omdat hij van joodse afkomst was. Op de doorzichtige glaswand van het monument staan de namen van 116 gefusilleerden. Eén naam van een man is nog steeds onbekend. Was het een Belgische SS-er, die weigerde te schieten? Of een gedeserteerde Duitse soldaat? Niemand weet het.

De repressaille van de Duitsers was een gevolg van een aanslag van de illegaliteit op een auto met Duitse militairen, waarin toevallig ook Rauter zat, die tijdens de oorlog verantwoordelijk was voor vele doodvonnissen. Rauter werd bij de aanslag zwaar gewond. De chauffeur van de auto en een Duitse officier werden gedood. Er is over de gang van zaken bij de aanslag en over de gefusilleerden bij de Woeste Hoeve een boek verschenen van H. Berends, getiteld "Woeste Hoeve".

Auto-ongeluk - 6 doden

Een auto-ongeluk juist voor de Woeste Hoeve kostte zes mensen hun leven. Het was begin augustus 1984. De autosnelweg A50 was nog net niet klaar. De verkeersstromen op de tweebaansweg van Arnhem naar Apeldoorn waren enorm. Een chauffeur van een klein personenbusje uit de richting Arnhem vergat rechtsaf te slaan bij de Groenendaalseweg. De

situatie is nu geheel veranderd. Hij wilde zijn fout herstellen en linksaf slaan juist voor de Woeste Hoeve, waar nog een stukje klinkerweg is om te kunnen keren. Het busje werd aan de achterkant aangereden door een vrachtauto, opgestuwd naar de linkerweghelft en toen gegrepen door een vrachtauto uit de richting Apeldoorn. Tengevolge van dit ongeval vielen er vlak voor de Woeste Hoeve zes doden.

Spoken.

Schuin tegenover de Woeste Hoeve is een schapenkerkhofje. Er staan daar vlak aan de weg negen beukenbomen in een cirkel van ongeveer 4 meter middellijn. In die kring van beukenbomen zijn schapen begraven toen er honderd jaar geleden nog schaapskudden waren en er in deze omgeving nog uitgestrekte heidevelden bestonden. Een aantal bomen is halverwege afgezaagd. De overige bomen verkeren aan de top in niet zo'n beste conditie. Er zouden jonge beukenbomen bijgeplant kunnen worden. Hopelijk gebeurt dat nog eens.

Een spook is in het dialect een *spoek*. Even ten noorden van de Woeste Hoeve loopt de Spoekweg. Langs die weg was vroeger een grote kuil en in die kuil spookte het 's nachts. Ook op het schapenkerkhofje binnen de kring van beukenbomen tegen-

over de Woeste Hoeve spookt het 's nachts. Dat is gezien de voor- geschiedenis met veel menselijk leed in deze omgeving geen wonder.

De Woeste Hoeve ligt daar nog steeds heel romantisch. Misschien moeten we als leden van de

historische vereniging De Marke, nu we de voorgeschiedenis van de omgeving van de Woeste Hoeve weten, spreken van valse romantiek.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Ingezonden.

Buiten verantwoordelijkheid der Redactie.

M. d. R.

Zou men zou mogen denken dat de jongens op catechisatieavonden falsoenlijk en bedwaard buiswaarts gingen, dan vergist men zich sterk.

Juist die avonden wordt het meeste straatschenderij gepleegd en kan men 'n taaltje en vloeken hooren uitbrengen meer dan erg.

Heeft Brunnen geen politie??

29 September 1910.

Bijzondere afdr. 1-10-1910

Kijk op indeling van Marke-gebied

Arie van Bodegom, Brummen

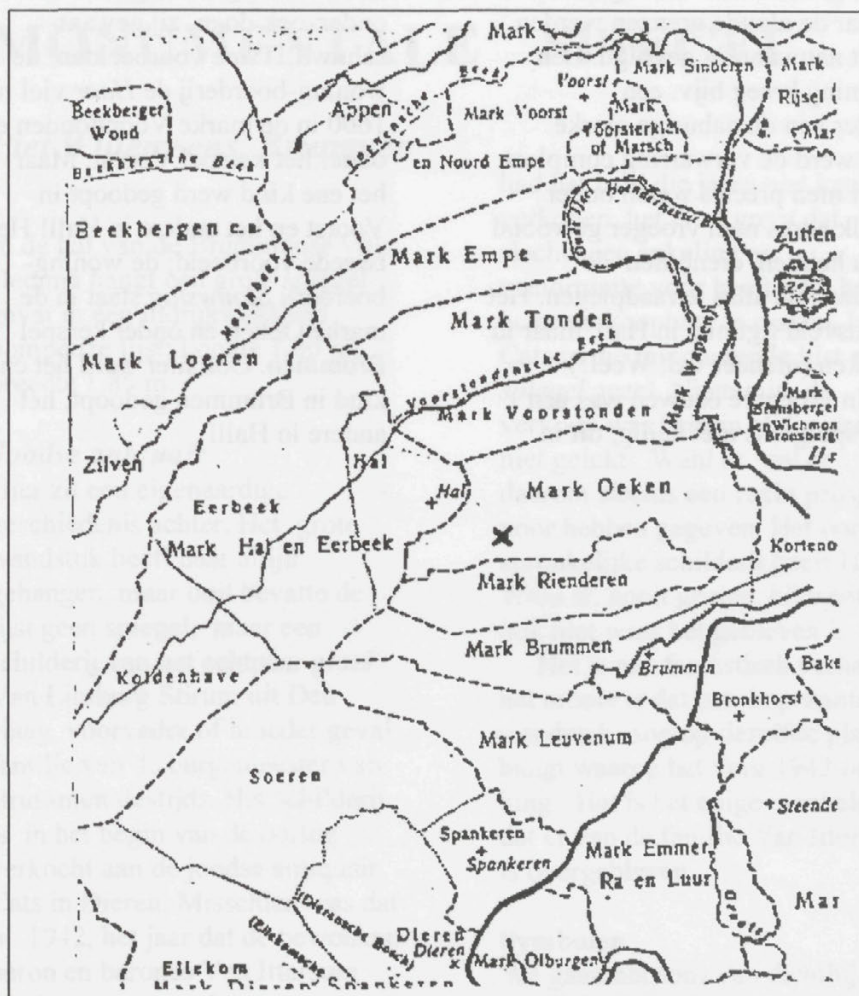
Voor vele leden van onze vereniging is de indeling van het gebied waarin wij wonen, nogal verwarrend. Ik zal proberen hierin enige verheldering te brengen.

In het begin waren er alleen maar volksstammen; in ons gebied woonden de *Chamaven*, die hun eigen heilige plaatsen en grafplaatsen kenden. Volksverhuizingen en vermenging met andere stammen – de Vandalen, Saksen, Allemannen en de Friezen – veroorzaakten een grotere bevolkingsdichtheid; er ontstonden *gouwen* of *pago's*, oftewel *graafschappen*. Het markegebied van de huidige gemeente Brummen behoorde tot de IJselgouw. Loenen, Beekbergen en wijde omgeving behoorden tot de Nordgouw. Deze gouwen werden weer ingedeeld in *marken* of *buurschappen*.

De overheersing van de Franken bracht hier het christendom; op de aloude heilige plaatsen werden kerken gesticht. Elke kerk kreeg een eigen gebied: een *kerspel* of *parochie*. In onze streken waren dat Beekbergen, Hall, Brummen en Voorst. Het aantal kerspelen is dus veel minder dan het aantal marken. Dit schiep verwarring,

want de kerspelen corresponderen niet met de gouw- en markegrenzen. Trouwens, de eerste kerk van Voorst was Wilp (755-890) en die van Brummen was wat nu Cortenoever heet en destijds Wichmond (800-960). De kerspelgrenzen zijn tot heden toe gebleven, met als uitzondering Voorst. Voorstonden, vroeger kerspel Voorst, kwam bij Hall. Door de bevolkingsuitbreiding ontstonden ook *kapellen*. Zoals: kapel Loenen onder Beekbergen. St. Anthoniuskapel Empe en kapel Voorstonden onder Voorst. Kapel Oeken onder Brummen. Zoals ik reeds opmerkte, lopen de kerspelgrenzen dwars door de markgrenzen en behoort de mark Zilven, die eerst kerspel Hall was, nu onder Loenen, dat zelf een kerspel werd.

In de negentiende eeuw, toen de marken werden opgeheven, vervaagden ook hun grenzen. Kan ook niet anders, want *mark=grens*! Vanwege de posterijen kreeg elke woning een huisnummer, hetgeen vrij

Kaart van het Marke-gebied. Leusveld is met een X aangeduid. De Rhienderensestraat is een grensweg

willekeurig gebeurde. Elke marke kreeg weliswaar een eigen letter, maar de aloude grenzen werden niet nauwkeurig gevolgd. Een woning kreeg bijv. een letter van de naburige marke. Zo werd de verwarring compleet. Wil men precies weten onder welk adres men vroeger gewoond zou hebben, dient men de kadastrale atlas te raadplegen. Het Leusveld ligt niet in Hall, maar in Oeken (meneer v.d. Weel!)

In vroegere eeuwen was een kerspeligrens niet heilig, dit in

tegenstelling tot een markegrens. Mensen die genealogisch onderzoek doen, zij gewaarschuwd! Twee voorbeelden: de woning-boerderij de *Haar* viel in 1600 in de marke Voorstonden en onder het kerspel Voorst. Maar het ene kind werd gedoopt in Voorst en het andere in Hall! Het tweede voorbeeld; de woning-boerderij *Stouws* staat in de marke Oeken en onder kerspel Brummen. Ook hier werd het ene kind in Brummen gedoopt, het andere in Hall!

OORLOGSVERHAAL ACHTER MONUMENTALE SPIEGEL

Piet Willemsens, Brummen

In de hal van de Brummense villa Decima hangt een grote spiegel, gevat in een indrukwekkend pompeuze lijst; hoogte 1.60 m, breedte 1.85 m.

Joodse antiquair

Hier zit een eigenaardige geschiedenis achter. Het grote wandstuk heeft daar altijd gehangen, maar ooit bevatte de lijst geen spiegel, maar een schilderij van het echtpaar graaf Van Limburg Stirum uit Den Haag, voorvader of in ieder geval familie van de burgemeester van Brummen destijds. Het schilderij is in het begin van de oorlog verkocht aan de joodse antiquair Cats in Dieren. Misschien was dat in 1942, het jaar dat de bewoners, baron en barones Van Ittersum Decima moest verlaten.

Na de oorlog hoorde de nieuwe eigenaar van Decima, Dirk Wahl, dat verhaal. Hij ging eropaf; het bleek dat de joodse kunsthandelaar Cats het "schilderij" nog bezat. Het kan ook zijn dat Cats het initiatief tot de verkoop heeft ondernomen. Hij

had het in al die jaren niet kunnen verkopen, het is zó groot dat slechts een enkeling er wandruimte voor heeft. Om het beter verkoopbaar te maken, had Cats in die imponerende lijst een *spiegel* gezet. Niettemin, de verkoop was hem in al die jaren niet gelukt. Wahl sr. zal er daarom slechts een zacht prijsje voor hebben gegeven. Het oorspronkelijke schilderij heeft Hans Wahl sr. nooit gezien, hij weet ook niet waar het gebleven is.

Het is een fantastisch verhaal; het mooie is dat het imposante wandstuk nog op dezelfde plaats hangt waarop het voor 1942 ook hing. Het is het enige meubelstuk dat er van de familie Van Ittersum is overgebleven.

Symbolen

We gaan het eens van dichtbij bekijken. Een monumentale spiegel, met overdadig barokke versieringen in de rand. Ooit bevatte de lijst dus een statieportret van Van Limburg Stirum.

Tallose symbolen zijn in de lijst herkenbaar. Bijvoorbeeld de takkenbossen waarmee de

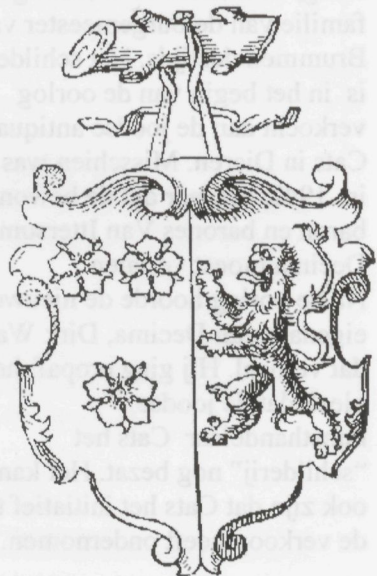
Romeinse consuls beschermd werden, met de bijl erin. De lijst is niet ouder dan van 1900, hooguit 1880. Een beetje Willem 111. Hij is niet zo mooi bewerkt, vrij grof, wat Rudolf Stein-achtig van aanzien, vindt dr. Egbert van Hoogenberk. De kleur van het eikenhout is gelig, terwijl de mode eind 19^e eeuw roodachtig was. Qua stijl rustiek-eclectisch.

Het meest markante onderdeel van de lijst is het wapen van Mengoos, vijfde Voogd van Gelder (omstr. 975). De voogden werden ook wel eens Graven genoemd. In de afbeelding ziet men links drie mispelbloemen, ook wel Gelderse roos geheten. Rechts de leeuw zonder kroon, in gevecht tegen de draak. Bovenop de kroon met leliën.

Dr. Egbert Hoogenberk vindt het een interessante lijst, maar stilistisch verwarrend van vorm. Doch er zitten erg mooie elementen erin, neem dat boek, de Bijbel. Kortom, een heel origineel kunstwerk, heel persoonlijk.

Bovenstaand verhaal komt uit het op 9 september verschenen boek Decima, een illustere Brummense villa, door Piet Willemsens. Uitgever Wahl bv, verkrijgbaar bij boekhandel Primera te Brummen voor f 17,50.

VAN LOVENEN TOT LEUVENHEIM

Stan Dekker, Leuvenheim

Wat aanvankelijk de werktitel was van een plaatsbeschrijving van Leuvenheim, werd tenslotte de titel van een overzicht van

buurtschap Leuvenheim door de eeuwen heen. Het eerste exemplaar van het boek werd op donderdagavond 25 mei jl. in het

De familie Bosman voor het huis aan het spoor B85, nu De Eendrachtsweg 31. Vooraan v.l.n.r. Johan, getrouwd met Aaltje Jonkers, Marinus, getrouwd met Antje Thomassen, Johan Bosman met zijn vrouw Gerritje Wissink, Antoon, getrouwd met Dina Hartgers en Gerritje, getrouwd met Jerve Hol. Achteraan Jacob, Hendrik, Koos, getrouwd met Piet Hol en Gerrit (foto G.Winkels-Bosman, Brummen)

Het Ooievaarsnest, Wilgenpad 2. Boerenerf dat in 1625 voor het eerst vermeld wordt als het goet de Spronc en ook genoemd wordt onder de naam ten Braec. De eerste naam hield waarschijnlijk verband met een ter plaatse aanwezige watergang. Het Wilgenpad werd eerder ook Sprongstraat genoemd. In 1718 is voor het eerst sprake van het Oyersnest. Later Uyversnest en 't Uivers Nest. Uitgebouwde voorgevel met vlechtingen.

Buurthuis aan de Burgemeester van de gemeente Brummen, mevrouw L. Blok, overhandigd door de voorzitter van Leuvenheims Belang, mevrouw L. Harleman in aanwezigheid van de heer H. Brouwer van uitgeverij Phoebe, die het boek gerealiseerd heeft. Bij deze feestelijke gelegenheid waren vele genodigden aanwezig, die op een of andere manier een bijdrage geleverd hadden aan de totstandkoming van het boek. De bijdragen bestonden onder meer uit interviews, foto's en ander illustratiemateriaal en ook in niet onbelangrijke mate uit financiële bijdragen in de vorm van sponsoring, zonder welke het niet mogelijk geweest zou zijn een boek van deze omvang uit te geven. Veel Leuvenheimers maakten van de gelegenheid

gebruik om tegelijkertijd met de verschijning van het boek de tentoonstelling in het Buurthuis te bezichtigen. De tentoonstelling bestond uit het originele beeldmateriaal dat ook in het boek voorkomt. Daarnaast werden tal van foto's, documenten, tekeningen en topografische kaarten getoond waarvoor in het boek geen plaats was.

Begin in 1977

Het begon allemaal in 1987, toen Leuvenheims Belang het initiatief nam de verhalen van Oud-schoolhoofd Anton Berghegen, verschenen onder de titel "Loveshem" in het plaatselijke mededelingenblad "Van Schans tot Wildbaan", te bundelen. Voor die uitgave heb ik indertijd in samenwerking met de auteur de illustraties en de bijschriften

verzorgd. Het werd de eerste publikatie over Leuvenheim in boekvorm. Ik had toen nog niet het vermoeden dat deze primeur snel een vervolg zou hebben.

Bij het verzamelen van 'de plaatjes' voor de bundel van Berghegen stuitte ik op een blinde vlek: "De Schans". In Leuvenheim, in 1987, alleen bekend van de gelijknamige steenfabriek.

In korte tijd kwam zoveel boeiend materiaal boven tafel uit de periode dat de schans deel uitmaakte van de

IJsselverdediging gedurende de Tachtigjarige Oorlog, dat in 1989 een boek, getiteld "Leuvenheim 1629, De Schans", en een tentoonstelling over dit onderwerp volgden. Bronnenstudie over Leuvenheim had toen al en in de jaren die erop volgden zoveel materiaal opgeleverd, dat Leuvenheims Belang in 1999 haar fiat gaf aan een nieuwe uitgave over Leuvenheim.

Bij het bestuderen van de archieven had ik de tijd mee. Van de benodigde stukken kon nog (naar hartelust) gekopieerd worden. Dit bood de mogelijkheid om het verzamelde materiaal thuis uit te werken, waardoor veel 'archieftijd' bespaard werd. Bovendien was het meeste materiaal betreffende Leuvenheim voorhanden in het Rijksarchief Gelderland in Arnhem. Daar

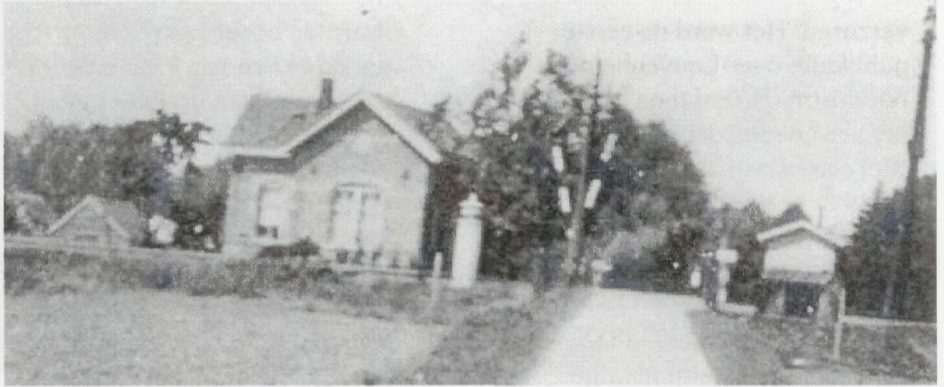
berustten onder andere de markeboeken van Leuvenheim, het Archief van de Rees en het archief van Van Rhemen. Tevens konden er de Oud-Rechterlijke Archieven en het archief van de Rekenkamer worden geraadpleegd. In de loop der jaren werden diverse Leuvenheimse bescheiden bij stukken en beetjes ondergebracht bij het Streekarchivariaat Oost-Veluwe, hetgeen de toegankelijkheid niet ten goede kwam. Dat heeft vooral parten gespeeld in de laatste fase van voorbereiding van het boek. Inmiddels ressorteert het Brummens archief in zijn geheel onder Zutphen wat de toegankelijkheid zeker ten goede komt.

Aanvankelijk schreef archivaris J.de Ruiter een aantal archiefstukken voor mij uit. Maar na twee cursussen oud-schrift o.l.v. J. Riemens van het Gemeentearchief Zutphen was het heel boeiend de oude handschriften zelf over te schrijven.

Bronnenmateriaal in de computer

Alles werd in klappers opgeborgen en op rubriek gesorteerd. Gevolg: een wand vol ordners en diverse kaartenbakken. Gaandeweg werd het beschikbare bronnenmateriaal ingevoerd in de

De Metelerkampweg in Leuvenheim. Hier is de weg nog een grintpad, zoals mr.H.A.C.Metelerkamp dat bij het gereedkomen van de Arnhemsestraat aan had laten leggen. Ter hoogte van De Eendrachtsweg werd dit privé-pad naar de weg gesloten met een slagboom. Links van de overweg aan de Wildbaanzijde bevindt zich het spoorhuis. Na het opheffen van de halte heeft het gebouw dienst gedaan als wachtpost. Achtereenvolgens hebben de families Hendriksen en Bloem er gewoond. De foto onder hoort bij de bovenste. Het meisje links op de foto is Gerrie Winkels-Bosman (foto G.Winkels-Bosman, Brummen)

computer. Toch is de allereerste rubricering terug te vinden in de hoofdstuktitels van het boek. De plaatsbepaling en de geografische keuze van de allereerste bewoners werd samengevat in het hoofdstuk 'Terug bij het begin'. De veelheid andere vormen voor één en dezelfde plaan schrijfwijzen van de naam Leuvenheim in de loop van de tijd, bepaalde uiteindelijk de titel van het boek. Tussen Lovene(n) en Leuvenheim komen nog dertig andere vormen voor één en dezelfde plaats. Dit resulteerde in een lijst waarin de verschillende schrijfwijzen en benamingen gerangschikt zijn op het jaartal waarin ze het meeste voorkwamen. Al zou men vermoeden dat verwarring met Leuvenum op de Veluwe in het verleden veelvuldig voorkwam, toch is dit nergens aangetoond, met uitzondering van de jaren zestig van de vorige eeuw. Veel post bestemd voor de ineens vrij grote stroom van nieuwe bewoners in Leuvenheim bereikte de geadresseerden met een omweg via Leuvenum.

Meeste aandacht naar boeren

Om te voorkomen dat het boek zou uitmonden in een heruitgave van een oude Gouden Gids werden de rubrieken 'erven en verpondingen', 'acten en protocollen', doop- en

huwelijksaantekeningen ondergebracht in het hoofdstuk 'Over boeren, burgers en buitenlui'. De eersten vormden de grootste en belangrijkste groep van de bevolking. Naar de boeren gaat dan ook de meeste aandacht uit in het boek. Tot de burgers heb ik de boeren gerekend die een overheids- of civielrechterlijke functie vervulden, zoals richter of schatter. Sprak de eerste recht over bijvoorbeeld de toelaatbaarheid van keuters binnen Leuvenheim, de schatter berekende de belastbaarheid van de plaatselijke haardsteden en de opbrengst van het land. Onder de noemer buitenlui komen de bewoners van de huizen de Wildbaan, De Rees en Den Bosch ter sprake. Baronnen vaak, die gewaardeerde functies vervulden als burgemeester van Zutphen, Arnhem of Brummen.

Buiten aanvullende gegevens wordt in het boek niet uitvoerig ingegaan op de landgoederen waar deze heren verbleven, daarvoor kan men Berghegen raadplegen met de nodige verwijzingen naar de bronnen.

Het combineren van gegevens uit oud rechterlijke archieven met huwelijksaantekeningen maakte koppeling van concrete behuizingen aan buurtbewoners mogelijk. Daarvan zijn in het boek naast de Kiekoever, de Hull en de Schans diverse voorbeelden

uitgewerkt. Ook aan de hand van een omvangrijke reeks veldnamen in het hoofdstuk 'Een goedit tot Loevenum gelegen' was het mogelijk bewoners met naam en toenaam te koppelen aan hun onderkomen in Leuvenheim. Maar zoals te verwachten blijft ook in Leuvenheim een puzzel liggen waarin nog veel stukken ontbreken. Op de boerenerven met een historisch verleden als de Werveldijk en het Ooijevaarsnest wordt uitvoeriger ingegaan. Aan de monumentale T-boerderij, het Achterste Kraaienest, is vanwege zijn oorspronkelijke status als Rekenkamerbezitting en later eigendom van de familie Breukink een apart hoofdstuk gewijd.

Leuvenheim in de Twintigste Eeuw is onderverdeeld in drie afzonderlijke hoofdstukken. Aan de Koninklijke Muziekvereniging 'De Eendracht', die in 2003 haar honderdjarig bestaan viert, werden de titels ontleend. 'Met de muziek mee' bestrijkt de periode van 1900 tot 1940, waarin onder andere een tabel is opgenomen van de Leuvenheimse middenstand. 'Een vals intermezzo' handelt over de wederwaardigheden gedurende de oorlogsperiode, waarin de bezetter de muziek het zwijgen oplegde. De 'Finale' tenslotte beschrijft de laatste episode van de afgelopen eeuw. Kortom, een eeuw waarin

de Leuvenheimse Muziek, mede door de vele familierelaties binnen het orkest, een belangrijke schakel vormde in de saamhorigheid van de buurtschap.

Nooit uitgegroeid tot dorp

Door een bevolking, die aanvankelijk alleen uit boeren bestond, en het ontbreken van een kerk en een marktplein vormt Leuvenheim een typisch voorbeeld van een buurtschap. Het is nooit uitgegroeid tot een dorp maar altijd een echte en tegelijkertijd ook een hechte buurtschap gebleven. Op de Leuvenheimse Enk, werd door de bewoners gezamenlijk geploeterd, om jaar op jaar te kunnen oogsten en voldoende op te brengen om ook de pacht te kunnen betalen. Toen in 1823 de Arnhemsestraat werd aanbesteed, betekende dat de doorsnijding van de enk. De doodsteek voor het agrarisch gebeuren in Leuvenheim werd toegebracht door de aanleg van het spoor in 1856, evenwijdig aan de bestaande weg. De doorsnijding van de tot aan Laag Soeren reikende markegrond, door de aanleg van het Apeldoorns kanaal tenslotte, maakte de desoriëntatie voor de Leuvenheimers compleet. Het verkeer in Leuvenheim bewoog zich voornamelijk van west naar oost. Daar bevonden zich de woeste gronden waar de

De families Jonkers uit Leuvenheim tezamen in de tuin van het Groenewoud aan de Arnhemsestraat B90, nu 157. Zittend Hendrik Jan Jonkers en zijn vrouw Johanna Berendina Bierhof. Staand Hendrik Jan, getrouwd met Dora van de Veen, Aaltje, getrouwd met Johan Bosman, Anna, getrouwd met Gijsbertus van Hierden, Gerritje, getrouwd met Gerrit Geesink en Dien, getrouwd met Wouter Florissen

heideplaggen voor de potstallen vandaan moesten komen. Door de opeenvolgende doorsnijdingen verliep die oriëntatie van zuid naar noord. Deze ingrepen speelden zich af in de periode dat ook de verdeling van de marken van overheidswege aan de orde gesteld werd. De verdeling van de Mark van Leuvenheim heeft lang op zich heeft laten wachten. De geërfden, die zich in hun bestaan bedreigd voelden, zo leren we uit de bewaard gebleven marken-notulen, wisten de verdeling tot 1920 tegen te houden. Ze stonden argwanend tegenover de buitenlui (niet alleen Leuvenheimers), die tezelfdertijd steeds meer stukken grond op de enk verwierven.

Daarenboven meenden de markeleden, gewend aan een woongemeenschap waarin alles volgens een toen geldend soort 'poldermodel' geregeld werd, dat zij na de verdeling ook met een veel strengere overheid te maken zouden krijgen. Kortom reden genoeg voor de Leuvenheimse geërfden om de zaak zo lang mogelijk bij het oude te laten.

Het was een spannende aangelegenheid om de veelheid aan materiaal 'onder woorden' te brengen. Vooral daar waar interpretatie van het materiaal aanleiding vormde om ook conclusies te trekken. Her en der is voorzichtigheids-halve: 'mogelijk, waarschijnlijk en

misschien' toegevoegd en blijft
de weg open voor anderen om
veronderstellingen waar te maken
of onder te spitten.

Het boek is verkrijgbaar in de
boekhandel, ISBN 90 5812 012 0 en bij
uitgeverij Phoebe bv, Leuvenheim, tel.

(0575) 566313, fax (0575) 560929. Prijs
f. 26,50.

XX

OOORLOGVERHALEN

In dit blad verdienen ook verhalen uit de Tweede Wereldoorlog zeker een plaats. Onderweg is een artikel over het ontstaan van de relatie met de bevrijders van Eerbeek en Loenen, door de heer Pullens. Pas deze zomer is op de grens van beide plaatsen een monument opgericht, van de zgn. *Polar-bears*. In het volgend nummer meer hierover.

Hier een stukje over de recente herdenking van het Postkantoor- drama te Brummen. Op de plek waar op 23 september 1944 zes Engelse parachutisten werden doodgeschoten, is vijf jaar geleden een herdenkingsplaat opgericht. Majoor Antony Hibbert, 56 jaar geleden getuige van het drama, legde weer de kransen, en sprak nu: *"We must never forget that bad days, for if we forget we shall be condemned to make the same mistakes we made in the past. That there never be another war, and there will only be another war if we forget what happened in the last one"*

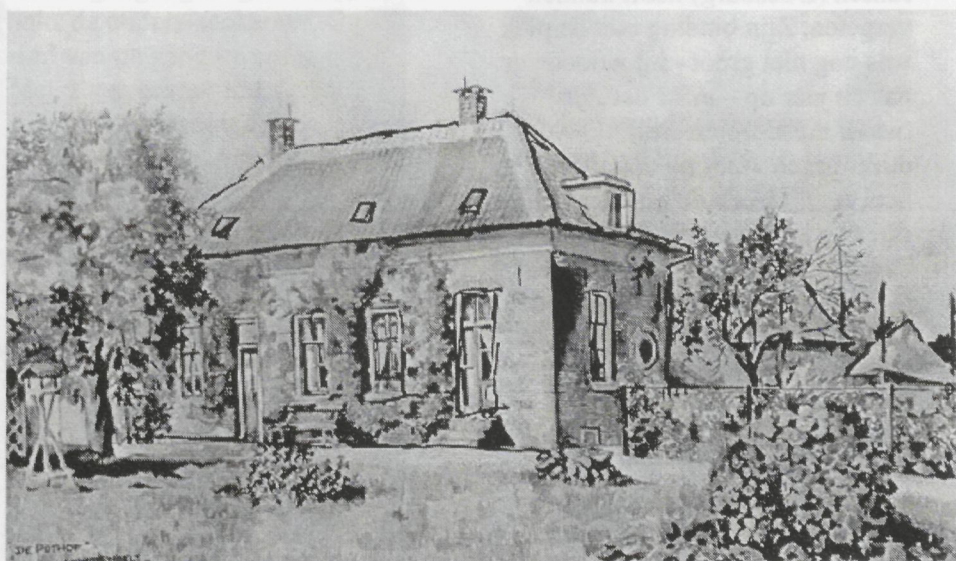
PW

DE POTHOF, NIEUWE BUURT OP HISTORISCHE BOERDERIJ

*Piet Willemsens,
Brummen*

Wie nu Brummen doorkruist beseft amper dat ruim twintig jaar geleden buurtschap De Pothof alleen betreden werd door grazende koeien en door de veehouder van de boerderij waarnaar de nieuwe bebouwing is genoemd. Op woensdag 6 februari 1963 brandde de monumentale boerderij De Pothof tot de grond te af, onder tragisch omstandigheden, maar het gaf wel

opening tot een forse uitbreiding van Brummen in zuidelijke richting. In de periode 1980-1995 werden hier 406 woningen gebouwd, waar momenteel ruim duizend mensen comfortabel onder dak zijn. Raadslid Dick ter Maat, die er zelf woont, aarzelt niet de loftrompet erover af te steken. "Men vindt er zeer afwisselende bouwstijlen, van twee-onder-een-kap tot rijen huizen, bejaardenwoningen en een woon-leefgemeenschap. Alles heel divers, het is er plezierig

wonen. Toegegeven, die drukke doorgaande weg had er niet moeten komen”

Oude grond

Maar de politiek laten we terzijde, we duiken de boeiende historie van De Pothof in. Het is al een heel oude grond, getuige een dik dossier stukken dat over de periode 1626-1880 handelt, waarover archivaris Jan de Ruiters een afzonderlijke studie maakt. Wel zij reeds gemeld dat de naam POTHOF betrekking heeft op een huis (hof), waar schatplichtigen hun geld of *natura* (pot) moesten brengen. Ook elders in den lande komt de naam Pothof voor.

Het tragische einde van de boerderij De Pothof zevenendertig jaar geleden zal de laatste boer, de nu tachtigjarige Antoon Jansen (Doesburg) nooit kunnen vergeten. Zijn binding met de plek was nog niet groot - hij woonde er pas elf jaar op - maar dat zijn twaalf melkkoeien erbij omkwamen vindt hij nog altijd heel erg. “Ik ben de brandende stal nog ingegaan om de dieren te bevrijden, maar de verstikkende rook joeg me terug. Aan riemen vastgebonden gingen de dieren met de boerderij ten onder”.

Hengstenstoeterij

Je zou De Pothof vroeger een normale boerderij hebben kunnen noemen, ware het niet dat het

bedrijf tot 1952 wijd en zijd bekend stond als hengstenhouderij. Meer dan de helft van de toen nog talrijke boeren van Brummen gingen er met hun merries naar toe. De reputatie van de vijf hengsten stonden voor een prima bevruchting garant! Twee van de drie warmbloedhengsten stonden in een aparte schuur op de boerderij, de twee koudbloeden (“Belgen”) mochten - als waren ze van verschillende geloof - niet onder hetzelfde dak staan. Daarom stonden de koudbloeden in de manege een paar honderd meter verder.

Ik verneem dit van Wim Breukink (1924), wiens voorouders reeds in de negentiende eeuw op De Pothof het agrarisch bedrijf uitoefenden. Er hoorde een kleine twintig

hectare grond bij, op de klassieke wijze beteeld, dat wil zeggen tweederde weiland en eenderde bouwland. De boerderij lag met het front zuidoostelijk, in de hoek Kruisenkstraat en spoorlijn.

De in 1864 gebouwde Pothof zag er als volgt uit. Een klassieke T-boerderij, met nog een schuur ernaast, waarin het jongvee stond. Voor het huis stond een bakhuis. Bij de boerderij – uiteraard met rieten dak - behoorden twee hooibergen. Rondom het erf bevond zich de traditionele bongerd. Tegen de westkant van de boerderij was een keuken aangebouwd, van daar kwam je met een trapje in de huiskamer. Een gang verdeelde het benedenhuis in tweeën. Rechts van de gang lag de goeie kamer, links de ouderslaapkamer. Op het eind van de gang kwam je op de deel. Even ervoor links was de melkkamer. Vanuit de goeie kamer ging de trap naar de kelder. Hier de slaapkamer van de ouders. Zoals vaak op oude boerderijen kende ook De Pothof een *alkoof*, een kamer die midden in het huis lag en geen buitenraam had. Prima ruimte als slaapkamer voor de kinderen, vond men destijds! Nóg iets onhandigs: dat alkoof was alleen via de “mooie kamer” te bereiken, waar fraai meubilair

stond te pronken. Vandaar de naam “*pronkkamer*”.

De boerderij herbergde ook vier inwonende personeelsleden, twee jongens en twee meisjes. De knechten sliepen op een zolder boven de stal, de *hilde*. Op de knechtenkamer was het ‘s winters lekker warm boven de koeien! De meidenkamer was vanaf de deel te bereiken met een aparte trap, tegen het woonhuis aan. Nee, er gebeurde nooit wat, verzekert Wim Breukink me oprecht, zij het dat later, in de vijftiger jaren, de meid (stiekem) verkering kreeg met een knecht.. Toen dat uitkwam, moest een van beiden het huis verlaten, hetgeen overigens in goed overleg is gebeurd. Voor al die bewoners van De Pothof was veel eten nodig, ieder jaar werden er meerdere spekrijke varkens geslacht!

“Schouwhengst”

De deel van deze boerderij had een veelvuldige functie. Eerstens als stalling voor de zestien melkkoeien en mestvee. Ook een van de warmbloedhengsten stond op de deel, waar hij de functie van *schouwhengst* vervulde, die moest ontdekken of de merrie wel echt hengstig was. Dat schouwen deed hij vanuit de speciaal verstevigde stal, opdat hij niet bij de merrie kon komen, die ervoor eventjes paradeerde. Als de schouwhengst

“driftig” werd, kon je aannemen dat de merrie hengstig was en kon het grote voortplantingsgebeuren een aanvang maken.

Een bijzonderheid van De Pothof was dat eigenaar Ridder Huysen van Kattendyke vroeger ook eigenaar was van de naburige villa Bloemenhof, die momenteel als gemeentehuis fungeert. Vanwege verhuizing van de Ridder naar het landgoed Dordt, werden in 1928 beide grote projecten openbaar verkocht. De kapitale villa bracht, inclusief garage, paardenstal, druivenkas, loodsen en 1,72 ha grond, f 35 000 op. Arie-Jan Breukink, tot dan toe pachter van De Pothof, kocht het bedrijf, dat toen 19 ha groot was voor f 50 000. en zette de hengstenhouderij voort.

In feite was die omstreeks 1865 afkomstig uit het stamhouderlijke bedrijf van de Breukinks, Hoog-Helbergen in Cortenoever. Ook dit verhaal, met een koninklijk snuifje, wordt me smakelijk verteld door Wim Breukink.

Omstreeks 1840 heeft koning Willem II, die landelijk de paardenfokkerij zeer bevorderde, in Borculo een hengstenstoeterij opgericht. Vanaf die tijd stalde Borculo elk voorjaar twee hengsten in Brummen op Hoog-Helbergen, vanaf maart tot augustus gedetacheerd. Breukink licht nader toe: “Dat was op de

boerderij van mijn overgrootvader; die Eyerkamp heette. Toen Borculo ophield met genoemde activiteiten, hebben drie vooraanstaande boeren in Brummen zelf een stoeterij opgericht: Frederik Colenbrander, Willem Beker, en Paul Eyerkamp. Die drie boeren gingen toen voor gezamenlijke rekening hengsten in het buitenland kopen; die op Hoog-Helbergen werden gestald. Later kwamen er in Brummen nog twee dekstations bij, te veel van het goede! Het station van mijn grootvader had veruit de meeste dekkingen. Na een fusie tussen de drie bleef het hengstenstation van mijn grootvader als enige over”.

Voetbalvelden

Vanaf 1945 beheerde Wim Breukink, die op de Pothof is geboren, twee boerderijen, nl., ook het bedrijf Hoog-Helbergen, destijds door twee ooms van hem geëxploiteerd. In de zestiger jaren kocht de gemeente de Pothofgrond van hem, inclusief het voetbalveld dat ze al jaren gehuurd hadden. Er heeft altijd een nauwe relatie bestaan tussen de voetbalclub “Brummen Incognito Combinatie” (BIC) en De Pothof. Wim’s vader was nl. oprichter van die voetbalclub, evenals medeoprichter van de paardenrijvereniging. Hij zat ook in de commissie die voor het leger

remonte-paarden aankocht. In die dagen draaide bijna alles om paarden!

Maar de boer op De Pothof kocht zich net voor de oorlog ook een oude *Wippet*-auto. Met veel genoegen herinnert Wim zich dat vehikel: "Die auto had een bijzondere knop op het stuur: als je die *indrukte* ging de claxon, als je die *optrok* was het de starter. Als je hem *draaide* functioneerde de verlichting. Ik was 16 jaar toen op 10 mei 1940 de oorlog uitbrak en ik met die auto evacués van 10 mei 1940 naar Eerbeek moest rijden".

Tot 1985 heeft Wim de hengstenhouderij nog voortgezet op Hoog-Helbergen, maar de tijd op De Pothof gaat nooit uit zijn gedachten: "Tot uit Rheden kwamen de boeren met hun merries bij ons. Ze kwamen uit gezelligheid ook wel eens op zondag, met de hele familie erbij! Maar 's maandags was het altijd extra druk, dan hadden de boeren zondags de hengstigheid bij hun dier ontdekt".

In de oorlog was er op De Pothof veel aanloop om voedsel, de boerderij lag immers dicht bij het dorp. "Sommige mensen

kwamen alle dagen, ook om melk, hetgeen we wel een beetje hebben moeten rantsoeneren. Om de voedselzoekers aan graan te helpen, zetten we wel eens stiekem een zak buiten de overheidscontrole".

Dicht bij de grote Pothof-boerderij stond vroeger een kleiner bedrijf, Klein Pothof geheten. Deze boerderij is al voor 1940 vervangen door een villa, die enkele jaren geleden is afgebroken en opnieuw vervangen door een villa. De beide "Pothoven" lagen aan de belangrijke weg naar Eerbeek. Beide namen komen regelmatig voor in oude aktes als belangrijke boerenplaatsen.

Aan de tuintjes die bij de huizen van de huidige Pothof behoren, kan men nu nog zien dat de boerderij destijds gezegend was met humusrijke zandgrond, waar paarden rondliepen en graangewassen als rogge, haver, gerst floreerden. Verder aardappels en bieten. Om met dichter Jac Bloem te spreken: Dat is voorbij, ach, voorgoed voorbij!

DE HOOGHE BANK VAN HET VELUWS LANDGERICHT TE ENGELANDER- HOLT (H E E R E N H U L)

*W. Venema,
Beekbergen*

Wanneer je in het Engelderholt, ook wel het landgoed Bruggelen genoemd, in de richting van de autosnelweg A 1 loopt en de herrie wordt zo groot, dat je elkaar met luide stem iets moet meedelen, dan zie je op een gegeven moment een open plek in het bos. In de open ruimte is een heuvel met een steen. Rondom bos.

Verschillende kennissen, die ik de open plek liet zien, heb ik gevraagd wat ze dachten, dat daar ooit was gebeurd. De een antwoordde een toernooi, de ander dacht aan een feestterrein. Beide antwoorden waren niet juist, maar geven wel aan dat het blijkbaar een bijzondere plek is, waar gebeurtenissen uit het verre verleden nog als een waas zijn blijven hangen.

Op het hoogste punt van de heuvel staat nu een steen en vanaf die plek helt het terrein naar het noorden toe naar beneden tot aan

de rand van het bos. Achter die bosrand raast de autosnelweg.

Hoge Veluws Landgericht

Zoals bekend werden op die plaats de zittingen gehouden van het Hoge Veluws Land-gericht tot ongeveer 1620. Aanvankelijk in de open lucht, later in een voor de gelegenheid in elkaar te zetten houten loods. Jonkheer mr.

Th.H.F. van Riemsdijk schreef er in 1874 een proefschrift over. Het is geschreven in de oude spelling en er komen allerlei woorden en uitdrukkingen in voor, die in het middel-nederlands gebruikelijk waren, maar nu in onbruik zijn geraakt, zodat de betekenis verloren is gegaan. In het vervolg zal Van Riemsdijk worden geciteerd in de nieuwe spelling.

Beekbergen en omgeving in 1874

“De tegenwoordige gemeente Beekbergen, in het burgerlijke met die van Apeldoorn verenigd, wordt door de straatweg van Arnhem naar Apeldoorn in twee ongeveer gelijke delen verdeeld. Aan zijn oostzijde sluit zich de kom van het kerspeldorp Beek-

Archeologische vondsten Heerenhul, Beekbergem

bergen aan en op dezelfde hoogte, iets meer noordwestelijk daarvan verwijderd, ligt de buurtschap Engeland, een onaanzienlijk gehucht van enige weinige boerenwoningen, maar dat om zijn oudheid merkwaardig is.

Immers, reeds in het eerste jaar van de 9^e eeuw (lees 801) wordt het met de benaming villa aangeduid.” Aldus Van Riemsdijk.

Nu is het niet precies bekend wat we onder de benaming villa

moeten verstaan. Oorspronkelijk was het een buitenverblijf van aanzienlijke Romeinen. "Deze plaats zal voorzeker in vroeger eeuwen welvarender en niet uitsluitend door eenvoudige landbouwers bevolkt zijn geweest, want haar gewicht valt reeds uit de vermelding in 1227 van een zekere Henricus, judex (rechter) in Engelant in het oog, terwijl buitendien aan een plek aldaar merkwaardige bijzonderheden zijn verbonden."

Het Roode Hert

Op een erf, de Hertswede genaamd en in tegenstelling met de omliggende grondstukken vrij van tiendplichtigheid, plaatst de overlevering een oude herberg, het Hert, zoals blijkt uit het markeboek van de Bruggelermark, het Roode Hert genaamd, waar tot in de 18^e eeuw de geërfden van die mark vergaderden en waarvan een goed gesneden schoorsteenlijst uit de 17^e eeuw afkomstig is, die thans (lees 1874) nog bij een ingezetene van Beekbergen wordt bewaard. Dit gesloopte gebouw moet van oude dagtekening zijn geweest of een ander, wellicht een statig herenhof, hebben vervangen, want onder spade en ploeg komen op het bouwland gedurig overblijfselen van middeleeuws vaatwerk te voorschijn en werd er voor enige tijd een rijke schat van

zilveren munten ontdekt, die daar in de loop van de 13^e eeuw begraven is, aldus een bericht in de Utrechtse Courant van 19 maart 1860. De munten werden in een gebroken potje ten getale van 800 stuks gevonden.

De naam Bruggelen schijnt verband aan te tonen met het woud *Braclog*, dat in het charter van 801 wordt vermeld. Volgens het etymologisch woordenboek van dr. J. de Vries is *Braclog* een samenstelling van *braak* en *lo*, dus braakland en begroeide plek. In 1626 lag Heerenhul in een onafzienbare heidevlakte van de Veluwe, ver van een dorp of vlek van enige betekenis. Er werd in dat jaar besloten dat het gericht in het vervolg in Nijkerk bijeen zou komen, maar bij de terechtzitting aldaar zouden zoveel mogelijk de oude gebruiken in acht worden genomen.

Van Riemsdijk heeft ongeveer 130 jaar geleden op Heerenhul een breed wagenspoor gezien, dat langs de helling van de heuvel liep en verder veel kuilen, die volgens hem op sporen van bewoning uit lang vervlogen tijden zouden wijzen.

In 1874 zouden ouden van dagen zich de tijd herinneren, toen op Heerenhul zware eikenbomen stonden. Naburige schuren en schaapskooien in de omgeving van Engeland waren in de tijd van

Van Riemsdijk uit zware eikenstammen samengesteld. Er waren toen evenwel op Heerenhul alleen maar grote wortelstronken te zien, waaruit kreupelhout was gegroeid.

Archeologische vondsten

Bij het ontginnen van de heide aan de helling van Heerenhul zijn een tiental potten opgegraven, gevuld met verbrande beenderen. In het proefschrift van Van Riemsdijk zijn afbeeldingen van vaatwerk te zien. De muntschat van 800 munten, bestaande uit Gelderse, Utrechtse en Hollandse munten, is gevonden in de Hertsweide ongeveer waar de herberg Het Roode Hert heeft gestaan. Gezien de aard van de munten zal de muntschat in het jaar 1327 of zeer kort daarna in de grond zijn gekomen, aldus Van Riemsdijk. Met de oude potten en met de muntschat schijnt ruim honderd jaar geleden niet erg zorgvuldig te zijn omgesprongen. Veel is verloren gegaan.

“Old gebrueck”

In zijn proefschrift over de Hoge Bank van het Veluws Landgericht te Engelandersholt begint jkhr mr. Van Riemsdijk met een overzicht van de bronnen, waaruit hij zijn gegevens heeft geput, namelijk de zogenaamde Veluwse Klaarboeken, vier folioregisters in perkamenten omslagen. Klaren is het uitspreken van een

eindoordeel. De Veluwse Klaarboeken bevatten uitspraken in hoger beroep.

Het recht is voortdurend in beweging, maar aldus Van Riemsdijk, de Veluwnaar is gehecht aan het “old gebrueck”, vaak omdat het recht waarop het zich beroept van ouder op ouder in gebruik is geweest. Dat ging veranderingen en wijzigingen tegen en daardoor kunnen we ons van de vroegere rechtstoestand op de Veluwe een tamelijk nauwkeurige voorstelling maken.

Landrecht

Van Riemsdijk vergelijkt vervolgens de stadsrechten van Zutphen, Harderwijk, Elburg, Staveren en Nijkerk. De ingezetenen van de Veluwe (buiten de steden) waren onderworpen aan het landrecht van de Veluwe. Dit landrecht was niet alles omvattend, want uitzonderingen waren bijvoorbeeld het dijkrecht, de markerechten en een belangrijke uitzondering was het kanoniek of kerkelijk recht

Het begrip recht kunnen we onder meer verdelen in geschreven recht en ongeschreven recht. Het oudste recht is het ongeschreven recht. De vraag is wanneer het ongeschreven recht op schrift is gesteld. De oudste geschreven bronnen zijn vermoedelijk

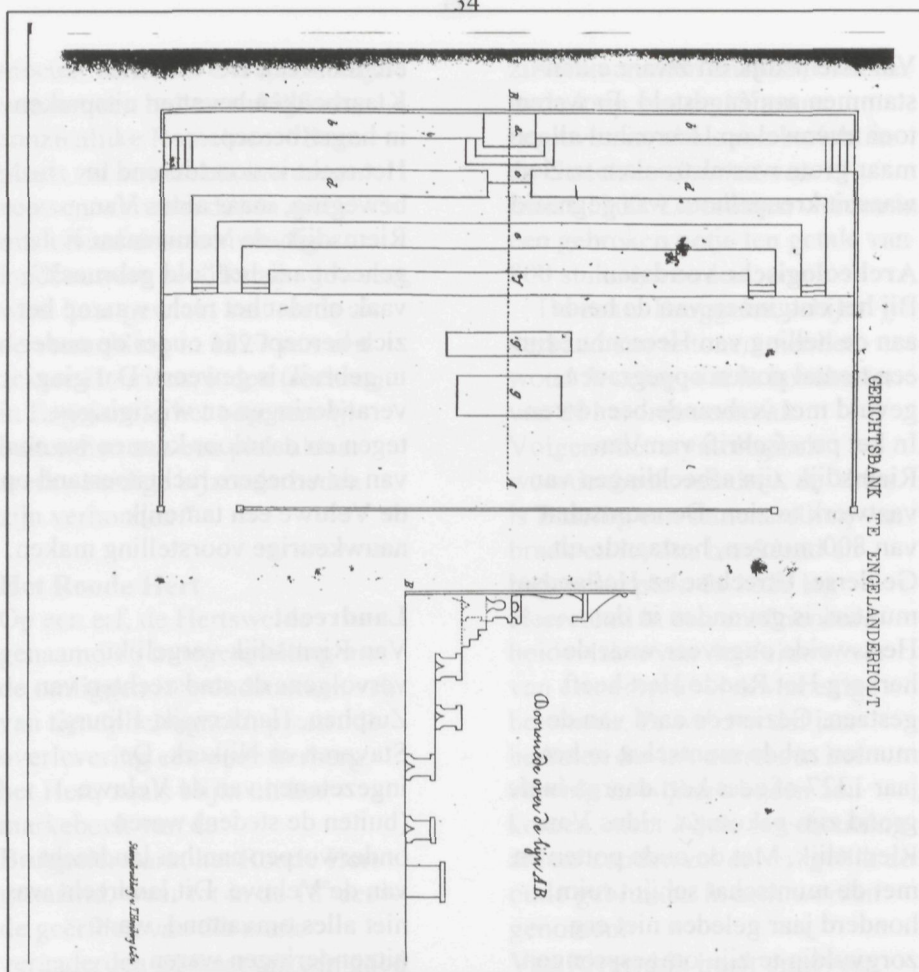

Fig. 2 Doorsnede Gerichtsbank

Fig. 1 Hooge Bank van het
Veluws Landgericht te
Engelandersholt,
Heerenhul

verloren gegaan.

Er waren op de Veluwe twee richterammbten, namelijk dat van de Veluwe en dat van de Veluwezoom. Eerstgenoemde omvatte 10 scholtambten, onder meer het scholtambt Apeldoorn. Een scholte of schout was een rechterlijk ambtenaar, die in civiele zaken rechtsprak.

Op de Hoge Bank van het Veluws Landgericht was hoger beroep mogelijk tegen de uitspraken van de scholtambten van onder meer Harderwijk, Arnhem en Hattem. De zaken die aan de orde kwamen betroffen vaak geldkwesties, bijvoorbeeld ook erfeniskwesties. Als gerichtplaats voor de gehele Veluwe heeft gegolden de plek in de nabijheid van de buurtschap Engeland.

Middeleeuwse rechtspraak

In ieder scholtambt werd recht gesproken door de richter bijgestaan door oordeelwijzers, die tot de stand van de ridders behoorden en een zekere uitgestrektheid aan vast goed bezaten. De richter trok van scholtambt naar scholtambt in een bepaalde volgorde om de rechtzaken af te doen, die in ieder scholtambt waren ontstaan en voor de rechtbank van het ambt aanhangig werden gemaakt. Er moesten daarbij allerlei procedures in acht worden

genomen, zoals het 14 dagen tevoren doen afkondigen door middel van de zogenaamde kerkespraak in alle kerken van de aanstaande zittingsplaatsen.

Oud germaans gebruik

Vanouds gold, dat de terechtzittingen in de open lucht moesten worden gehouden. In de Veluwse richterammbten was de gerichtplaats veelal onder hoog geboomte, bij een grote steen of op het kerkhof binnen een met een lage stenen muur afgesloten ruimte. Naar oud germaans gebruik moest het voeren van gedingen geschieden bij zittend gericht en schijnende zon. De zitting moest vóór de middag zijn afgelopen. Wanneer hiervan werd afgeweken dan moest de richter aan de gerichtslieden toestemming vragen.

Waarom deze voorschriften werden gesteld, is niet helemaal duidelijk. De plaats op Heerenhul was overigens goed gekozen. Immers, wanneer je op Heerenhul op de hoogste plek gaat staan met de zon in de rug, dan staan degenen, die tegenover je staan op een lager niveau vanwege de helling van het terrein en worden fel beschenen door de zon. Zij moeten tegen je opkijken en tegelijk tegen de zon inkijken. Later vroeg de richter, zitting nemend onder de blauwe hemel, toestemming van de oordeelaars

om zowel binnen- als buitendaks te mogen rechtspreken. De vergadering kon dan binnen een houten loods of richtersbank en in later tijd binnen het koor van de kerk worden voortgezet.

Inhuldiging hertog

Reeds in 1314 en 1338 werd in het Engelandersholt recht gesproken. Dat Engelandersholt lag in een eenzaam oord, ver van een volkrijke stad of van een voorname verblijfplaats van de hertog, aldus Van Riemsdijk. De gerichtsplaat moet volgens hem worden beschouwd als de voortzetting van een overoud gebruik, uit de tijd toen aan deze plek om bijzondere redenen een groot gewicht werd toegekend, doch dat in de loop van de tijden geheel op de achtergrond is geraakt.

In het slot van zijn proefschrift wijst Van Riemsdijk er onder meer op, dat het Engelandersholt aanvankelijk ook als politieke vergaderplaats voor de Veluwe is gebruikt.

In 1424 reed hertog Arnold naar het nabijgelegen Beekbergen om in het Engelandersholt door de Veluwe ridderschap te worden ingehuldigd. Van het Engelandersholt reed hij naar Hattem, Elburg en Harderwijk om ook daar als landheer te worden erkend. Deze inhuldigingen waren nodig, want anders kon men er

zich later op beroepen, dat iemand niet was ingehuldigd en als landsheer was erkend.

Naast rechtspraak in hoger beroep zijn in het Engelandersholt ook andere zaken aan de orde geweest, zoals in 1154 een bijeenkomst over de vraag van de hertog om verdubbeling van de *tijns* (pacht). Ridderschap en kleine steden zijn toen bij elkaar geroepen in het Engelandersholt. Strafzaken waren uitgezonderd. De hertog besliste over lijfstraffen!

Hoge Bank

In 1571 werd de gerichtsbank in 4 dagen opgesteld. Met wagens kwam men van Arnhem naar het Engelandersholt in de laatste week van augustus. Hoe zag de inrichting van de gerichtsplaat er uit ?

Van Riemsdijk heeft in zijn proefschrift een tekening bijgevoegd, waaruit onder blijkt, dat de hertog of landsheer op het hoogste punt ofwel de hoogste bank zat met daarboven een soort baldakijn. Aan weerszijden van de hertog, maar iets lager zaten de kanselier en de raden. Een paar trappen lager zat de drost van de Veluwe of de richter van de Veluwezoom.

Onder deze stonden aanmerkelijk lager, de twee banken voor de ridderschap. De stedelijke afgezanten zaten nog lager. De griffier van het hof en de

landschrijver zaten op een klein bankje voor een tafel op het laagste punt.

Er waren nu eenmaal rangen en standen en dat moest je ook duidelijk kunnen zien. Deze omstandigheid heeft lang geduurd. Zo zie je in sommige oude raadhuisen nog steeds, dat bijvoorbeeld de burgemeester iets hoger zit in een stoel met armleuningen. De rest zit iets lager op stoelen zonder leuningen. Ook de president van de rechtbank te Zutphen heeft volgens inlichtingen een stoel met armleuningen, de rest niet. Zelfs in het in 1954 gebouwde Huis der Provincie te Arnhem zaten de leden van gedeputeerde staten, het dagelijks bestuur van de provincie, in de statenzaal op een hoger gedeelte. De commissaris van de Koningin zat nog een trapje hoger. Je struikelde dus over alle opstapjes en treetjes. In de jaren zestig toen gezag niet meer automatisch gezag was, zijn alle opstapjes verwijderd.

“Wacht U Gelder”.

In zijn proefschrift geeft mr. Van Riemsdijk zich even over aan zijn fantasie. De vergadering van de Hoge Bank zal volgens hem zeker een schilderachtige aanblik hebben opgeleverd met die krijgshaftige Gelderse edelen in de klederdracht van de zestiende eeuw. Er is verder sprake van een

overpander of pander, dat is de gerichtsdienaar van het Engelandersholt. Hij reed *vóór* de landsheer uit in speciale kleding verstrekt door de landsheer en moest roepen: “*Wacht u Gelder*”

Einde van Heerenhul als gerichtsplaats

Na een onderbreking van ongeveer 1450 tot 1500 kwam er omstreeks 1620 een tijd, dat men genoeg kreeg van de afgelegen plek in het Engelandersholt. De bijeenkomst in september werd bezwaarlijk in verband met het vergevorderde jaargetijde. De hoge leeftijd van de deelnemers speelde mee. Er ontstond verschil van mening over de vraag wie de kosten van de terechtzittingen moest betalen. Verder leverde de afgelegen plek in roerige tijden gevaar op.

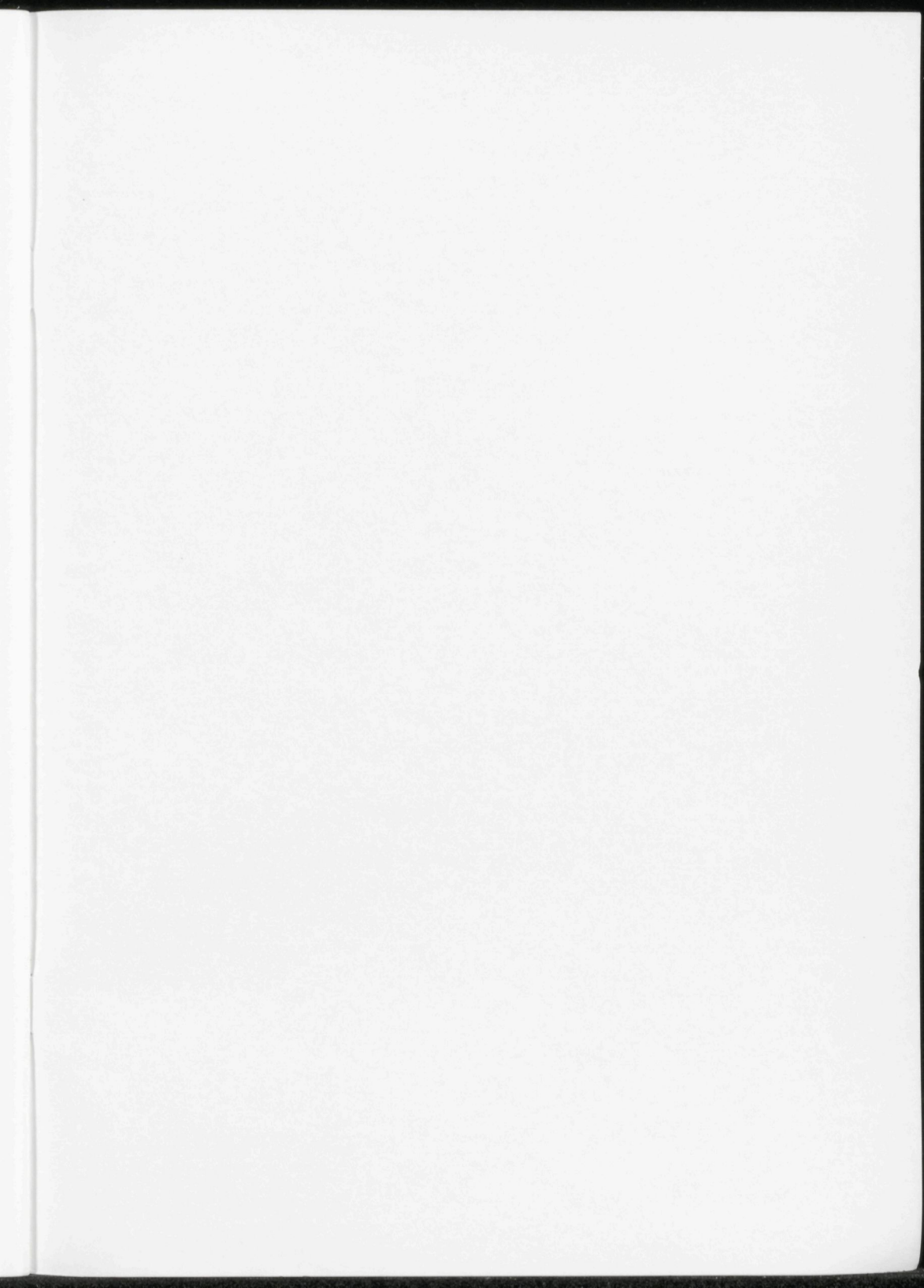
Een aantal uitspraken en handvesten in middelnederlands zijn als bijlagen aan het proefschrift toegevoegd.

Literatuur

De Hooge Bank van het Veluwsche Landgericht te Engelandersholt, academisch proefschrift van jonkheer mr Th.H.F. van Riemsdijk, 1874, openbare bibliotheek Apeldoorn.

the first of these is the fact that the
 the second is the fact that the
 the third is the fact that the

the fourth is the fact that the
 the fifth is the fact that the
 the sixth is the fact that the
 the seventh is the fact that the

the eighth is the fact that the
 the ninth is the fact that the
 the tenth is the fact that the
 the eleventh is the fact that the

the twelfth is the fact that the
 the thirteenth is the fact that the
 the fourteenth is the fact that the
 the fifteenth is the fact that the

the sixteenth is the fact that the
 the seventeenth is the fact that the
 the eighteenth is the fact that the
 the nineteenth is the fact that the

the twentieth is the fact that the
 the twenty-first is the fact that the
 the twenty-second is the fact that the
 the twenty-third is the fact that the

the twenty-fourth is the fact that the
 the twenty-fifth is the fact that the
 the twenty-sixth is the fact that the
 the twenty-seventh is the fact that the

the twenty-eighth is the fact that the
 the twenty-ninth is the fact that the
 the thirtieth is the fact that the
 the thirty-first is the fact that the

the thirty-second is the fact that the
 the thirty-third is the fact that the
 the thirty-fourth is the fact that the
 the thirty-fifth is the fact that the

the thirty-sixth is the fact that the
 the thirty-seventh is the fact that the
 the thirty-eighth is the fact that the
 the thirty-ninth is the fact that the

